

LUIGI ENRICO ROSSI

ΤΙ ΜΑΣ ΟΦΕΙΛΕΙ Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

LUIGI ENRICO ROSSI

ΑΝΑΓΥΠΟΝ ΕΚ ΤΟΥ ΜΑ' ΤΟΜΟΥ (2002) ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

ΑΘΗΝΑΙ 2002

LUIGI ENRICO ROSSI

Ἐπίτιμο Μέλους τοῦ Φ.Σ. Παρνασσός

ΤΙ ΜΑΣ ΟΦΕΙΛΕΙ Η ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ
(IL NOSTRO CREDITO NEI CONFRONTI DELL'ANTICO)

Μοῦ εἶναι δύσκολο νὰ βρῶ λόγια νὰ σᾶς εὐχαριστήσω γιὰ τὴν μεγάλη τιμὴ πού μοῦ κάνετε μὲ τὴν πρότασή σας νὰ γίνω Ἐπίτιμο μέλος αὐτοῦ τοῦ Συλλόγου, τοῦ πιὸ παλαιοῦ καὶ εὐγενοῦς τῆς Ἑλλάδος. Δὲν νομίζω ὅτι ἀξιζῶ ὄντως αὐτὴ τὴν τιμὴ, καθὼς δὲν θεωρῶ ἐπαρκὲς τὸ γεγονός ὅτι ἀγάπησα καὶ δίδαξα γιὰ πολλὲς δεκαετίες τὸν πολιτισμὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ὅτι ἐπισκεπτόμουν συχνὰ –ἐπίσης γιὰ πολλὲς δεκαετίες– τὴν σύγχρονη Ἑλλάδα, μαθαίνοντας νὰ ἀγαπῶ τὸν νεώτερο πολιτισμὸ της μέσῳ τῶν πολυαγαπημένων μου παλαιῶν φίλων πού ἔχω σὲ αὐτὴ τὴν χώρα. Πά τὸν λόγο αὐτὸ τὸ εὐχαριστῶ μου προέρχεται ἐκ βάθους καρδίας. Ὁ παλαιὸς καὶ ἀγαπητὸς φίλος μου Παναγιώτης Γ. Νικολόπουλος κατὰ τὴν παρουσίᾳ μου ὑπερέβαλε τὴν ἀξίαν μου· μοῦ ἀπέδωσε ἐκεῖνο πού θὰ ἤθελα νὰ εἶμαι, ὄχι ἐκεῖνο πού εἶμαι. Τὸν εὐχαριστῶ, διότι εἶναι φίλος.

Ἄρχισα νὰ ἐπισκέπτομαι τὴν Ἑλλάδα τὸ μακρινὸ 1958, ὅταν ἦταν ἀκόμη πτωχὴ, ἐνῶ πτωχὴ ἦταν καὶ ἡ Ἰταλία. Ἀπὸ τότε καὶ στὸ ἐξῆς ἔβλεπα τίς δύο χώρες νὰ προοδεύουν, μέχρι πού τώρα βρισκόμαστε ἐνωμένοι σὲ μία ἐνιαία εὐρωπαϊκὴ πατρίδα, ἐνισχυμένη ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο νόμισμα, τὸ Εὐρώ. Ἔπειτα βρέθηκα ἐδῶ τὸ 1962, γιὰ τὸ γαμήλιο ταξίδι μου, μὲ τὸ αὐτοκίνητό μου, γεγονός πού μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπισκεφθῶ ἀκόμη καὶ περιοχὲς ἐλάχιστα τουριστικὲς: θυμᾶμαι τὴν νύκτα πού περάσαμε στὸ Μαυροματί τῆς Ἰθώμης, στὸ σπίτι ἐνὸς χωρικοῦ πού ὀνομαζόταν Ξενοφῶν. Ἐκεῖ βαδίσουμε μέσα στὴ νύκτα γιὰ νὰ φθάσουμε μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἡλίου στὴν κορυφὴ τοῦ βουνοῦ τῆς Ἰθώμης, μὲ ὀδηγὸ τὸν φύλακα τῶν ἀνασκαφῶν. Στὴν συνέχεια ξαναἤλθα πολλές φορές, πάντα μὲ τὴν σύζυγό μου Giovanna, καὶ μάθαμε μαζὶ νὰ αἰσθανόμαστε σάν στὸ σπίτι μας στὴν χώρα

* Τὸ παρὸν ἄρθρο εἶναι ἐπεξεργασμένη μορφή, σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση, τοῦ εἰσοβατηρίου λόγου τοῦ συγγραφέως, κατὰ τὴν ἀναγόρευση του σὲ Ἐπίτιμο Μέλους τοῦ Συλλόγου, στὴν αἴθουσα Κ. Παλαμᾶ, τὴν 19.2.2002.

σας, τὴν τόσο φιλόξενη καὶ τόσο ὅμοια μὲ τὴν δική μας: ἡ Μεσόγειος εἶναι μία μεγάλη πολιτισμικὴ ἐνότητα. Τὸ 1965 περάσαμε περισσότερο ἀπὸ ἓνα μῆνα στὴν Πάτμο, ὅπου εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ συζητήσω μὲ τοὺς μοναχοὺς τῆς Μονῆς καὶ ὅπου μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἐπέστρεψε ἡ σύζυγός μου μὲ τὴν κόρη μας Elena, γιὰ νὰ γίνουν δεκτὲς σὰν παλαιοὶ φίλοι. Καὶ δὲν θὰ ἐπιμείνω νὰ θυμηθῶ τις τόσες ἄλλες φορές, γιατί εἶναι ὄντως πολλές. Ἀπὸ τὴν πρώτη φορά προσπάθησα νὰ μάθω τὴν δημοτικὴ σας: δὲν νομίζω ὅτι ἔχω κάνει μεγάλη πρόοδο, καὶ ἀπόψε εἶμαι εὐγνώμων στὸν μεταφραστὴ τοῦ κειμένου μου, τὸν διδάκτορα κ. Ζήση Μελισσάκη.

Ἀγαπῶ τὴν χώρα σας καὶ παρακολούθησα μὲ μεγάλη ἀνησυχία τις πολιτικὲς ἐξελίξεις τῆς. Ἀγαπῶ τὴν λογοτεχνία σας, στὴν ὁποία βρῆκα μερικὲς ἀπὸ τις πλέον ἀγνὲς φωνὲς τῆς σύγχρονης ποιήσεως. Ἀγαπῶ τὸ τοπίο σας, τὸ γεμάτο ἀπὸ ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου κόσμου: λίγες κολῶνες ἀρκοῦν γιὰ νὰ μεταμορφώσουν ἓνα τοπίο, καὶ αὐτὸ εἶναι πού συμβαίνει παραδείγματος χάριν στὸ Σούνιο, τὸ ὁποῖο χωρὶς τις κολῶνες θὰ ἦταν μόνον ἓνα γεωλογικὸ φαινόμενο.

Καὶ αὐτὸς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους πού κρατοῦν ἐνωμένες τις δύο χώρες μας: τις ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος, πού ἀνήκουν σὲ ὅλη τὴν πολιτισμένη ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ βρίσκονται ἐδῶ δίπλα μας, τις βλέπουμε καθημερινά, καὶ ξέρουμε ὅτι τὰ μεγάλα ἀριστουργήματα τοῦ νοῦ καὶ τῆς τέχνης δημιουργήθηκαν σὲ αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ τοπία μας, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία, ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ μνημεῖα μας. Καὶ εἶναι γιὰ αὐτὸ τὸ θέμα πού θὰ ἤθελα νὰ σᾶς μιλήσω σήμερα, δηλαδή κυρίως γιὰ ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς Ἰταλοὺς, ἢ ἀλλιῶς γιὰ τὴν πίστωση μας πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο καὶ γιὰ ὁρισμένους τρόπους εἰσπράξεώς τῆς.

1. Εἰσαγωγή

Πὰ νὰ ἀρχίσω, θὰ σᾶς πῶ ὅτι θὰ ἤθελα νὰ παραδειγματισθῶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ νὰ προσπαθῆσω νὰ εἶμαι σύντομος καὶ οὐσιαστικός. Πρόκειται γιὰ μία ἄσκηση πού κοστίζει σὲ κόπο, ἀλλὰ εἶναι σημαντικὴ. Ὁ Πλίνιος ὁ Νεώτερος ἔγραψε κάποτε σὲ μία ἐπιστολή του: «Σοῦ γράφω μία μακροσκελῆ ἐπιστολή, ἐπειδὴ δὲν εἶχα χρόνο νὰ σοῦ γράψω μία σύντομη», ἐνωώντας μὲ αὐτὸ ὅτι ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐπιστολή ἔλειπε ὁ *labor limae*, ἡ κοπιαστικὴ λείανση¹. Ἔτσι ἐρμηνεύεται τὸ πάθος τῶν ἀρχαίων γιὰ τὴν *brevitas*

1. Στὴν καθημερινὴ γλῶσσα: «τὸ λιμάρισμα».

(=τήν συντομία), για τó άφορίσμα. Και τó σύνθημά μου άπόψε είναι πίστωση, και όχι χρέος, πρós τήν άρχαιότητα. Συνήθως γίνεται τόσος λόγος για χρέος, και πρόκειται για δυσάρεστη λέξη και έννοια, επειδή θυμίζουν προσπάθεια, κόπο, ένδεχομένως και άφερεγγυότητα, ενώ όλοι είμαστε εύτυχεis όταν ανακαλύπτουμε ότι έχουμε όφειλές να εισπράξουμε. Άλλά άς δούμε λίγο για τίνος είδους πίστωση πρόκειται και πώς μπορούμε να τήν εισπράξουμε.

Πά τόν σκοπό αυτό είναι σημαντικό να άπαλλάξουμε τó έδαφος άπό όλες αυτές τις μεθόδους που δέν έπιτυγχάνουν να όρίσουν τήν σχέση μας με τó άρχαίο: μόνον όταν θα έχουμε ξεκαθαρίσει τις ιδέες περι *εκείνου που δέν πρέπει να κάνουμε*, ή *που δέν γίνεται πλέον να κάνουμε*, θα μπορούμε να διασαφηνίσουμε και τις ιδέες περι *εκείνου που μπορούμε και, συνεπώς, όφείλουμε να κάνουμε*.

2. Έκείνο που δέν πρέπει να κάνουμε

Δύο είναι οί στάσεις που νομίζω ότι πρέπει να άποφύγουμε σήμερα: άπό τήν μία πλευρά ή καθαρά άνθρωπιστική στάση (*atteggiamento puramente umanistico*) και άπό τήν άλλη ό λεγόμενος άποικισμός (έγκαθίδρυση, *colonizzazione*) ή έκσυγχρονισμός (*attualizzazione*) του άρχαίου. Ό άνθρωπισμός άπετέλεσε, και άποτελεί άκόμη σήμερα, τήν έπιθυμία να έκλάβουμε τó άρχαίο ως συνολικό μοντέλο και έπομένως να ταυτισθούμε με αυτό, με τόν κίνδυνο να μη δούμε τήν ιδιαιτερότητα του σύγχρονου πολιτισμού μας: τίθεται, δηλαδή, σε κίνδυνο ή ίδια ή ιστορική και πολιτισμική μας ταυτότητα. Είναι σαν μία μεταφορά του έαυτού μας στον άρχαίο κόσμο: σε αυτή τήν περίπτωση άλλοιώνουμε τήν ταυτότητα ήμων των συγχρόνων. Η άλλη στάση που πρέπει να άποφευχθεί είναι άντιδιαμετρικά άντίθετη πρós τήν πρώτη, είναι σαν μία μεταφορά του άρχαίου κόσμου στον σύγχρονο κόσμο μας, δηλαδή ή έναπόθεση δικών μας κατηγοριών επάνω στους πολιτισμούς που μάς άφησε ή άρχαιότητα, με τόν κίνδυνο να τους άνατρέψουμε με τήν μάταιη άυταπάτη ότι τους έκσυγχρονίζουμε: σε αυτή τήν περίπτωση άλλοιώνουμε τήν ταυτότητα των άρχαίων.

Άς άρχίσουμε με τόν άνθρωπισμό. Τό ιδανικό των άνθρωπιστών ήταν να έπιστρέψουν στίς μορφές ζωής των άρχαίων –καθημερινές και πολιτιστικές– οί όποies άναγνωρίζονταν ως έξαιρέτες και είχαν κατά κάποιον τρόπο άγιοποιηθεί και όρισθεί ως «κλασικές». Βεβαίως, ό έλληνικός και ό

ρωμαϊκός πολιτισμός—ό οποίος όφειλε τόσα στον έλληνικό—ήταν πολιτισμοί πολύ ύψηλου έπιπέδου, άς ποϋμε άφοβα ύπίστου: ώστόσο δέν εΐναι θεμιτό νά τούς θεωρήσουμε ώς *τους μοναδικούς*... Ό μεγάλος ίταλικός σϋμανισμός τής Άναγεννήσεως ύπήρξε μία θερμή έποχή, και χρησιμοποιώ τó έπίθετο «θερμός» διότι ό νοϋς μου πηγαινέι στον μεγάλο έρωτα πού έμφϋχωσε εκείνους τούς άνθρώπους άπέναντι στα φιλολογικά κείμενα, στην φιλοσοφική σκέψη και στις εικαστικές τέχνες, τόσο τών Έλλήνων, όσο και τών Ρωμαίων. Ό ανθρωπισμός εΐναι μία πράξη αγάπης και, κατά συνέπεια, μία αΐώνια κατηγορία τού πνεύματος, ή όποία άσφαλώς δέν θά καταργηθεί ούτε θά άκρωτηριασθεί. Τó νά διαβάζει κανείς ένα άρχαίο κείμενο ή νά κοιτάζει ένα άγαλμα ή ένα κτίσμα με αγάπη άποτελεί κάτι, για τó όποιο όχι μόνον εΐμαστε ίκανοί, αλλά τó έχουμε και μεγάλη ανάγκη, και όφείλουμε νά μπορούμε νά τó κάνουμε, τούλάχιστον τήν Κυριακή τó πρωΐ ή κατά τήν διάρκειά μιās έκδρομής σέ όμορφους λόφους: όμως δέν μπορούμε νά τó μετατρέπουμε διαρκώς σέ σημαΐα μας, διότι τά έργα τών άρχαίων, πέρα άπό τó νά τά αγαπάμε, όφείλουμε και νά τά καταλαβαίνουμε. Ποιό εΐναι λοιπόν τó φάρμακο; Νά εντάξουμε τó άρχαίο στην ιστορία, νά κατανοήσουμε τις συγκεκριμένες συνθήκες του: ή άττική τραγωδία, πού λατρεύθηκε άπό τήν σϋμανιστική στάση, μπορούσε νά άνθήσει μόνον στην Άττική τού πέμπτου αΐωνα πρò Χριστού και φέρει επάνω της τά θετικά και αΐώνια σημεία εκείνου τού καιρού και εκείνων τών συνθηκών, όπως τήν ευαισθησία στα μεγάλα προβλήματα τής ζωής, τού θανάτου και τού πόνου, αλλά φέρει επίσης και τά πρόσκαιρα σημάδια, όπως για παράδειγμα τήν υπερβολική έπαρση και ειδικότερα τόν άθηναϊκό τοπικισμό, κατανοητό σέ έργα πού θά παρουσιάζονταν μπροστά σέ ένα άθηναϊκό κοινό, τó όποιο ήθελε νά έξυψωθεί μέσα στην άρχαία και στην πρόσφατη ιστορία του. Έξ άλλου, όπως μάς δίδαξε ό George Steiner στον *Θάνατο τής τραγωδίας* (τό 1961), ή άρχαία τραγωδία δέν περιέχει τήν έλπίδα, ενϋ ό χριστιανικός πολιτισμός μάς δίδαξε τήν έλπίδα, με τόν έξορθολογισμό τού πόνου: ή έλληνική τραγωδία δέν άποτελεί πλέον—στο σύνολό της—στοιχείο τού πολιτισμού μας. Όφείλουμε νά τήν διαβάζουμε με ιστορική ματιά.

• Άς περάσουμε τώρα στο αντίθετο σφάλμα, στην έναπόθεση τών σύγχρονων κατηγοριών μας επάνω στο άρχαίο, δηλαδή σέ εκείνο πού όνομάσθηκε ό άποικισμός ή ό εκσυγχρονισμός τού άρχαίου. Άποικίζουμε ή εκσυγχρονίζουμε σημαίνει ότι τοποθετούμε κάτι δικό μας επάνω σέ εκείνο πού δέν εΐναι δικό μας: με άλλα λόγια, ή στάση αυτή ξεκλειδώνει τόν άρχαίο κόσμο με ένα σύγχρονο κλειδί, με τήν επικίνδυνη άξίωση νά *εκσυγχρονίσει τó άρχαίο*. Δυστυχώς ή στάση αυτή τηρήθηκε πολύ στο σχολείο, όπου έφαρ-

μόσθηκε ὡς *δημοκρατική*, ἐνῶ εἶναι μόνο θλιβερά *δημαγωγική*: πρόκειται γιὰ μία ἀφελῆ πλάνη πού κατεργάσθησαν δάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦσαν δημοτικότητα καὶ καλὰ κέρδη, ἢ καὶ γιὰ μία πονηριὰ ὀρισμένων μελετητῶν καὶ ἐκδοτῶν μὲ σκοπὸ νὰ προσελκύσουν τὸ κοινό: καὶ τὸ λέω αὐτὸ μὲ ἱστορική ἐντιμότητα, ἂν καὶ σήμερα λίγη δημαγωγία πρὸς ὄφελος τοῦ ἀρχαίου θὰ ἦταν πολὺτιμη –παρόλο πού βλέπουμε νὰ συμβαίνει τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο–, καθὼς ἡ ἀκραία δημαγωγία συνίσταται στὴν ἄρνηση τῆς ἴδιας τῆς σημασίας τοῦ ἀρχαίου, ὅπως κάνουν πολλοὶ πολιτικοὶ μας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, γιὰ παράδειγμα, ἡ Σαπφὼ θεωρήθηκε φεμινίστρια, ἐνῶ στὸν κόσμον τῆς Λέσβου γύρῳ στὸ ἑξακόσια πρὸ Χριστοῦ ἀπουσίαζαν οἱ συνθήκες ἐκεῖνες πού θὰ ἔκαναν νὰ φυτρῶσει ὁ σύγχρονος φεμινισμός: ὁ κόσμος τῆς Λέσβου, καὶ τῶσων ἄλλων τοπικῶν πολιτισμῶν τῆς Ἑλλάδος, διαφόρων ἐποχῶν, κρατοῦσε ἐντελῶς χωριστὰ τὸν ἀνδρικό ἀπὸ τὸν γυναικεῖο κόσμον, χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ συγκρουσθοῦν ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο, ὅπως συμβαίνει, ἀντιθέτως, σήμερα, δημιουργῶντας ἔτσι μία ἀντιπαλότητα πού ἦταν ξένη στοὺς ἀρχαίους. Καὶ ἐδῶ τὸ ἀντίδοτο εἶναι ξανά ἡ ἱστορία. Ἡ ἱστορική μας μνήμη μᾶς ἐπιτρέπει νὰ κατανοοῦμε ἱστορικά τὴν πραγματικότητα πού μεταχειριζόμαστε: νὰ λοιπὸν πού ἡ Σαπφὼ καταλαμβάνει καὶ πάλι τὴν θέση τῆς ὡς δασκάλας, σὲ ἓνα κλειστὸ καὶ ἐκλεπτυσμένο περιβάλλον ἀπὸ νέες γυναῖκες τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας, στὶς ὁποῖες δὲν πρέπει νὰ προσαφθεῖ ἡ αἰσχρὴ κατηγορία τῆς ὁμοφυλοφυλίας, ἀπὸ τὴν στιγμή πού εἶχαν προετοιμασθεῖ γιὰ γάμον, δηλαδὴ νὰ γίνουν σύζυγοι ἀνδρῶν οἱ ὁποῖοι, ὅπως καὶ αὐτές, προέρχονταν ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ ἀριστοκρατία. Εἶναι φυσικὸ ὅτι ἡ Σαπφὼ, μετὰ τὴν μακρὰ σχέση μαθητείας, θὰ τὶς ἀποχαιρετοῦσε μὲ νοσταλγία καὶ πόνο, μὲ ἑξάϊσια ποιήματα –πού ἀπαγγέλονταν περιστάσιακά– τὴν στιγμή πού ἄφηναν τὴν ὁμάδα γιὰ νὰ προχωρήσουν στὸν γάμον. Προφανῶς ὅμως ἀκόμη καὶ σήμερα κάποιος μπορεῖ νὰ σκέπτεται ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφοσιώνεται σὲ αὐτές καὶ ὅτι κάθε μορφὴ δεσμοῦ τῆς μὲ αὐτές πρέπει νὰ θεωρεῖται αἰσχρὴ. Αὐτὴ εἶναι ἡ στάση τοῦ Baudelaire, ὁ ὁποῖος δημιούργησε μεγάλη ποίηση, καθὼς ἦταν ἓνας μεγάλος ποιητής, ἀλλὰ μὲ τὶς πρόστυχες γυναῖκες του τήρησε μία στάση πού σήμερα χαρακτηρίζεται ὀρθῶς ὡς ἀντιστορική καὶ τὴν ὁποία ἀκολούθησαν πολλοὶ φιλόλογοι. Δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ πιὸ κακόβουλα ἐσφαλμένο, πού ὅμως ἐξαλείφθηκε μὲ ἐκεῖνο πού ὁ πιὸ προσεκτικὸς γαλλικὸς κλασικιστικὸς πολιτισμὸς ἀπεκάλεσε τὸ τέλος τοῦ ἀποικισμοῦ τῆς ἀρχαιότητας (= *la décolonisation de l'antiquité*). Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀρχίλοχος ἀντιμετωπίσθηκε ὡς καταραμένος ποιητής: ὅταν λέει ὅτι πέταξε τὴν ἀσπίδα, δὲν τὸ κάνει γιὰ νὰ χλευάσει τὸν Ὅμηρον, δεδομένου ὅτι τὸ ἐπάγγελμά του ἦταν ἐκεῖνο τοῦ στρατιώτη καὶ ὄχι τοῦ ἐπικού ἥρωα, ὁ ὁποῖος, σὰν ἥρωας, εἶχε ὡς ἐπάγγελμα νὰ πεθαίνει ἐνδοξα. Ὁ Ἀρχίλοχος

ἔπρεπε νὰ ζήσει γιὰ νὰ ἐργασθεῖ ὡς στρατιώτης καὶ νὰ κερδίσει τὰ πρὸς τὸ ζῆν.

3. Ἐκεῖνο πὸν μπορεῖ νὰ γίνει καὶ πρέπει νὰ κάνουμε

Ἄφου ξεκαθαρίσαμε τὸ πεδίο ἀπὸ ἐπιζήμιες παρεξηγήσεις, ἄς ἀναρωτηθοῦμε πῶς ὀφείλουμε νὰ ἀντικρίσουμε τὸ ἀρχαῖο. Πρέπει νὰ ἀπομονώσουμε τίς διαφορές στιγμῆς καὶ τοὺς διαφορὸς τόπους τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ – καὶ ὅταν κάνω λόγο γιὰ στιγμῆς καὶ τόπους ἔχω στὸ νοῦ μου νὰ καταπολεμήσω ἓνα ἄλλο κοινὸ τόπο, δηλαδή τὴν ἰδέα ὅτι πρόκειται γιὰ δύο μονολιθικοὺς πολιτισμούς, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα διαρθρώνονται στὸ ἐσωτερικὸ τους σὲ ποικίλες πολιτισμικὲς ἐμπειρίες, εἴτε διαχρονικῶς, μέσα στὸν χρόνο, εἴτε συγχρόνως, μέσα στὸν χῶρο. Ὁ ἀρχαῖκός ἑλληνικὸς κόσμος δὲν εἶναι οὔτε ἐκεῖνος πὸν ὀνομάζουμε κλασικός, οὔτε ὁ ἑλληνιστικός, οὔτε ἐκεῖνος πὸν ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ καὶ ἑξῆς: τὸ ἰδανικὸ τοῦ μαχητῆ (μὲ τίς ἀντίστοιχες μορφὲς ποιητικοῦ ἄσματος) εἶναι διαφορετικὸ στὸν Ὅμηρο, στὸν Ἀρχίλοχο καὶ στὸν Ἀλκαῖο· τὸ τοπίο (μὲ τὴν λειτουργία του στὴν συνολικὴ οἰκονομία) δὲν εἶναι τὸ ἴδιο στὸς τραγῳδοὺς (πέμπτος αἰῶνας) καὶ στὸν Θεόκριτο (τρίτος αἰῶνας)· οὔτε ἡ ἐλαφρὰ εἰρωνία τοῦ Λουκιανοῦ (δεύτερος αἰῶνας μετὰ Χριστὸν) μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ δίπλα στὸν παθιασμένο σαρκασμὸ τοῦ Ἀριστοφάνους (πέμπτος αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ). Οἱ δεκαετίες καὶ οἱ αἰῶνες δὲν περνοῦν μάταια, οὔτε οἱ διάφοροι πολιτισμικοὶ χῶροι ξεκινοῦν καὶ καταλήγουν σὲς ἴδιες θέσεις: ἂν λάβουμε μίαν συγκεκριμένη περίοδο, τὴν Ἀθῆνα τοῦ πέμπτου αἰῶνα, εἶναι ἀρκετὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν σύγχρονή της Σπάρτη. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴν Ρώμη.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ χρέος μόνον μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τόσα πράγματα μᾶς ἔρχονται ἀπὸ ἐκείνους τοὺς κόσμους ὡς πολιτισμικὸς ἐμπλουτισμός: πρόκειται μόνον γιὰ μίαν ἐνσυνείδητη ἀναγνώριση. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν κληρονομιά ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε τοὺς τομεῖς πὸν τὴν ἐφήρμοσαν: ἄς σκεφθοῦμε τὴν ἠθικὴ, τὴν πολιτικὴ, τὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση καὶ τόσα ἄλλα πράγματα ἀκόμη. Δὲν θὰ εἰσέλθω σὲ λεπτομέρειες, ἀφ’ οὗ ἀρκεῖ νὰ προχωρήσουμε σὲ μίαν ἀπλὴ πράξη αὐτοσυνειδησίας καὶ στὸν νοῦ τοῦ καθενὸς μας θὰ ἔλθουν πολλὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα λιγότερο ἢ περισσότερο τροποποιημένα, ἔγιναν κτῆμά μας, σάρκα ἐκ τῆς σαρκὸς τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα τίποτε δὲν ἔμεινε ὅπως ἦταν, ἐπειδὴ ἡ ἱστορία παρήγαγε πολλὰς μεταμορφώσεις: ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἀπορροφήθηκε ἀπὸ τὸν ρωμαϊκόν, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια τὸν μετέδωσε στὸν Χριστιανισμό. Μόνον μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ὀφείλουμε νὰ μιλάμε γιὰ χρέος, ἀλλὰ κατὰ βάθος εἶναι μίαν

λέξη πού πρέπει νά ἀποφεύγουμε, ἐπειδὴ ἀνακαλεῖ ἐσφαλμένα –ὅπως ἔλεγα προηγουμένως– μία αἴσθησις ὑποχρεώσεως καὶ καταναγκασμοῦ. Ἄς μιλήσουμε, ἀντιθέτως, ὅπως ἀνήγγειλα ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιὰ τὴν πίστωσή μας.

4. Ἡ πίστωσή μας πρὸς τὴν ἀρχαιότητα (Τί μᾶς ὀφείλει ἡ ἀρχαιότητα)

Ὁμολογουμένως ἀνεκάθεν μοῦ φαινόταν περίεργο ὅτι, ὅταν μιλάμε γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμον, πάντα ἀποσιωπᾶται ἡ πίστωσή μας καὶ γίνεται λόγος γιὰ τὸ χρέος μας, μὲ ἓνα εἶδος πολιτισμικῆς ἠθικολογίας. Ἐμεῖς οἱ σύγχρονοι δὲν συμπεριφερθήκαμε πάντα ἄσχημα ἀπέναντι στὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα. Δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ χῶρος γιὰ νά κάνουμε ἰσολογισμούς, ἀλλὰ ἐν ὀλίγοις τὴν παράδοση πού μᾶς κληροδότησαν οἱ ἀρχαῖοι τὴν διατηρήσαμε, μὲ πολλές ἀπώλειες, εἶναι ἢ ἀλήθεια, ἀλλὰ καὶ μὲ μία ἀξιοσημεῖωτη δραστηριότητα. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶμαι ὑποχρεωμένος νά προχωρήσω γιὰ λίγο σὲ πολιτισμικὸ ἐθνικισμό, ἀλλὰ θὰ τὸ κάνω χωρὶς τὸν φόβο νά γίνω «πολιτι(σμι)κῶς ἀπρεπής»², πού σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσι θὰ σήμαινε μόνον ὑποκριτής. Ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἴταλοὶ ζήσαμε μαζὶ χέρι-χέρι μὲ τὶς ἑλληνικὲς καὶ ρωμαϊκὲς ἀρχαιότητες, καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν θέλω νά ἀφαιρέσω τὰ δικαιώματα ἀπὸ ὅλες ἐκεῖνες τὶς μεσογειακὲς χῶρες πού ἔζησαν, ἐξίσου καλὰ ἢ ἄσχημα, μαζὶ τὸ ἀρχαῖο: φυσικὰ σκέπτομαι κατὰ κύριο λόγο τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία (ἢ ὅποια Ἑλλάδα, ὡστόσο, ἔζησε γιὰ μισὴ χιλιετία ὑπὸ τουρκικὴ κατοχή), ἀλλὰ καὶ τὴν Ἰσπανία, τὴν Γαλλία, τὴν βόρειο Ἀφρική καὶ τὴν ἑλληνικὴ Αἴγυπτο, ἐν ὀλίγοις ὅλη τὴν ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία, πού ἐνσωμάτωσε μέσα τῆς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον μαζὶ μὲ τὸσους ἄλλους.

Αὐτὸ ἀφορᾷ κυρίως στὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα, καθὼς στὴν διατήρησι τῶν κειμένων δὲν θὰ τολμοῦσε κανεὶς νά ἀρνηθεῖ ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ κατεῖχαν τὴν πρώτη θέσι μὲ τὴν διάσωσι τὸσων θησαυρῶν, ὡς βασικοὶ κληρονόμοι τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὅχι μόνον τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν κωδικῶν, φορέων αὐτῶν τῶν πολύτιμων κειμένων, βρίσκεται στὶς χῶρες μας, ἢ προσέρχεται ἀπὸ αὐτές, ἀλλὰ ἐδῶ καὶ ἐνάμισον περίπου αἰῶνα ἢ ἰταλικὴ φιλολογικὴ παιδεία –καὶ τὶς τελευταῖες δεκαετίες καὶ ἡ ἑλληνικὴ– τοὺς τιμοῦν ὄλο καὶ περισσότερο. Εἴμαστε ἐν ὀλίγοις οἱ μεγαλύτεροι πιστωτὲς τῆς ἀρχαιότητος: πέρα ἀπὸ ὅλα ὑπῆρξαμε, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Οὐμανισμοῦ καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, τὸ μεγάλο σταυροδρόμι τῆς δια-

2. Λογοπαίγνιο: πολιτικῶς ἀπρεπής (= politicamente scorretto) – πολιτισμικῶς ἀπρεπής (= culturalmente scorretto).

δόσεως τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ: ἡ Ἑλλάδα, κάτω ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατοχή, ἄρχισε ἀρκετὰ νωρὶς νὰ μᾶς στέλνει τοὺς ἐξόριστους λογίους της. Ἔχουμε ἓνα εἶδος δικαίωματος ἀπογόνων (νομίμου μοίρας) στὴν εἰσπραξὴ αὐτῆς τῆς ὀφειλῆς καὶ στὴν ἐκμετάλλευσή της, δηλαδή μίᾳ σημαντικῆ ἠθικο-ἱστορικῆ δικαιολογία.

Πῶς ὀφείλουμε νὰ καταστήσουμε γόνιμη αὐτὴ τὴν πίστωση; Πὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ ἀντικείμενα ἀρκεῖ νὰ κοιτάξουμε γύρω μας, καὶ θὰ δοῦμε ὅτι, πέρα ἀπὸ τὰ μνημεῖα πού ἤδη τὰ ἐκμεταλλεύομαστε εὐρύτατα, ὑπάρχουν τόσα ἄλλα, τὴν ὑπαρξὴ τῶν ὁποίων ὀφείλουμε μόνον νὰ κατανοήσουμε. Θὰ ἀρκοῦσαν οἱ διαρκῶς αὐξανόμενες στατιστικὲς γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες τῶν ἱστορικο-ἀρχαιολογικῶν χώρων, εἰδικὰ ὅταν ἔχουν προσαρμοσθεῖ καλύτερα στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ κοινοῦ, ὅπως βλέπουμε στὶς χώρες μας καὶ τὶς τελευταῖες δεκαετίες καὶ στὴν ὑπόλοιπη Εὐρώπη. Δυσκολεύθηκε νὰ ἀνοίξει τὸν δρόμο ἢ προφανῆς ἰδέα ὅτι περισσότεροι ἐπισκέπτες σημαίνουν περισσότερα χρήματα, πού κατανέμονται στὰ μνημεῖα τὰ ὁποῖα ἔχουν μεγαλύτερη ἀνάγκη συντηρήσεως καὶ προσαρμογῆς στὶς ἀπαιτήσεις γιὰ τὶς ὁποῖες μιλοῦσαμε πιὸ πάνω.

Ὅμως τὰ μνημεῖα γίνονται κατανοητὰ μὲ τὴν γνώση τῶν γλωσσῶν καὶ τῶν κειμένων. Ὅσον ἀφορᾷ στὰ κείμενα, ἡ διεύρυνση τοῦ ἐλεύθερου χρόνου δημιούργησε ἓνα σημαντικό ἔδαφος πρὸς κατανάλωση: οἱ μαθητὲς μὴ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας μειώνονται, τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀλλὰ ἀποζημιώνομαι βλέποντας ἐκθαμβὸς πόσος εἶναι ἀκόμη ὁ κόσμος πού ἔχει πάθος γιὰ τὸν Οἰδίποδα καὶ διαβάζει μὲ περιέργεια τὴν *Αἴγυπτο*, δηλαδή τὸ δεῦτερο βιβλίο τοῦ Ἡροδότου, ἢ περιέργα μικρὰ ἔργα τοῦ Πλουτάρχου. Ποιὸς θὰ μπορεῖ στὸ μέλλον νὰ τρέφει αὐτὴ τὴν χρήσιμη, ἀλλὰ ἐπιφανειακὴ περιέργεια; Μόνον οἱ εἰδικοί, γιὰ ὅσο θὰ ὑπάρχουν τέτοιοι: τὴν πραγματικὴ ἐκλαϊκευση ξέρει νὰ τὴν κάνει μόνον ὁ εἰδικός. Καὶ θὰ χρειάζονται συνεχῶς νέοι μεταφραστὲς, γιὰ τὴν οἱ σύγχρονες γλώσσες μας μεταβάλλονται συνεχῶς.

5. Τί κάνουμε αὐτὴ τὴ στιγμή;

Τὸ πλέον ἀνεξήγητο γεγονός εἶναι ὅτι αὐτὲς οἱ διαπιστώσεις προχωροῦν καλὰ στὸν χώρο τῆς συντηρήσεως τῶν πολιτισμικῶν ἀγαθῶν, ἀλλὰ δὲν μεταφράστηκαν ποτὲ σὲ μίᾳ σχολικῆ πολιτικῆ πού νὰ τείνει νὰ δημιουργήσει τὶς συνθήκες, ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ὠφεληθεῖ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ αὐτὴ τὴν καλύτερη συντήρηση. Ἔχουμε μουσεῖα καὶ ἀρχαιολογικοὺς χώρους πολὺ καλὰ ἐξοπλισμένους, ἀλλὰ δὲν ξέρω σὲ λίγα χρόνια ποιὸς θὰ ἔχει ἐκεῖνη τὴν λίγη κλασικὴ παιδεία πού θὰ τὸν ὠθεῖ νὰ τοὺς ἐπισκεφθεῖ καὶ

δὲν ξέρω πόσοι καλὰ ἐκπαιδευμένοι ξεναγοὶ θὰ ὑπάρχουν γιὰ νὰ τοὺς ἐξηγήσουν στοὺς ἐπισκέπτες. Οἱ ἐκδότες θὰ συνεχίσουν γιὰ λίγο νὰ βγάλουν καλὲς ἐκλαϊκευμένες ἐκδόσεις κειμένων πού ἀκόμη ἀπὸ ἀδράνεια θὰ ἔχουν ἐπιτυχία, ἀλλὰ λίγο-λίγο θὰ καταλήξουν στὰ ἀζήτητα.

Τί μπορεῖ νὰ γίνει γιὰ νὰ εὐαισθητοποιήσουμε τοὺς πολιτικούς, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης προέρχονται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ ἓνα πτωχὸ σχολεῖο; Τὸ σλόγκαν πού θὰ τοὺς σαλπίζαμε μέσα στὰ αὐτιά εἶναι τὸ ἀκόλουθο: ἡ πραγματική, ὑγιὲς δημαγωγία (γιατὶ ὑπάρχει καὶ ὑγιὲς) εἶναι ὄχι ἡ ἄρνηση μιᾶς κοινῆς γιὰ ὅλους κληρονομιάς, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ μιᾶς νέας διαδόσεώς της σὲ ὅλους (μὲ τὴν κατάλληλη βιασύνη). Ἡ δυσκολία, γιὰ ἐμᾶς τοὺς ἀνθρωπιστές, εἶναι νὰ μᾶς ἀκούσουν οἱ πολιτικοί, καὶ ὄχι μόνον στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἰταλία, ἀλλὰ σὲ ὅλο τὸν κόσμο. Τί μποροῦμε νὰ κάνουμε; Ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι εὐκόλη. Εὐχὴ μας εἶναι ἓνα λαμπρὸ ἴδρυμα, ὅπως τὸ παρὸν, πού μὲ ὑποδέχεται τόσο εὐμενῶς, νὰ μπορέσει νὰ συμβάλει μὲ κοινὲς προσπάθειες στὴν ἐπίτευξη τοῦ στόχου μας.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Γ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

LUIGI ENRICO ROSSI*

Ήταν τὸ μακρινὸ τώρα πλέον ἐκείνο ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1957-1958, ὅταν πρωτογνωρίσαμε στὴν Ρώμη τὸν σήμερα τιμώμενο καθηγητὴ κ. Luigi Enrico Rossi. Ἐρχόταν νὰ παρακολουθήσει τὰ μαθήματα τοῦ Φροντιστηρίου Ἑλληνικῆς Παλαιογραφίας τοῦ ἀεμνήστου Καθηγητοῦ Ciro Giannelli. Οἱ πρώτες ἀμοιβαῖες λάμπεις τῶν ὀφθαλμῶν μας διεμήνυαν ὅτι ἤδη θεμελιωνόταν μία ἀειπαγῆς φιλία. Τώρα, ὕστερα ἀπὸ σαράντα πένε ἔτη, διαπιστώνομε ὅτι οἱ πρώτες ἐκείνες χειραφῆες δὲν μᾶς ἐξαπάτησαν. Θὰ συναντηθοῦμε σὲ φοιτητικὰ ἔδρανα δύο χρόνια ἀργότερα, στὸ περίφημο πλέον Μενάνδρειο Φροντιστήριο τοῦ μακαρίτου ἐπίσης καθηγητοῦ Carlo Galavotti γιὰ τὸν μόλις τότε ἐκδοθέντα *Δύσκολον* τοῦ Μενάνδρου. Ἐκεῖ θὰ διαπιστώσωμε ὄχι μόνον τὸν πλοῦτο τῶν γνώσεων τῆς κλασικῆς φιλολογίας καὶ τῶν κειμένων της, ὄχι μόνον τὴν ἐν γένει παιδεία τοῦ Rossi, ἀλλὰ ἐπίσης τὴν φιλολογικὴ κριτικὴ ὀξύνουα, μὲ τὴν ὁποία ἐρμήνευε καὶ ἀκολούθως πρότεινε διορθώσεις στὸ κείμενο.

Βεβαίως αὐτὰ δὲν μᾶς ξένιζαν, διότι γνωρίζαμε ὅτι προερχόταν ἀπὸ μία πεπαιδευμένη οἰκογένεια, μὲ ρίζες θεμελιωμένες σὲ ἀρχεῖς προαιωνίες καὶ εὐγενεῖς. Ἡ οἰκία των, κατὰ μῆκος τοῦ Τίβερε, καθίστατο ἀναψυχὴ γιὰ μᾶς τοὺς παρεπιδημοῦντες Ἑλληνες. Ἀργότερα, ὅταν ὁ Rossi θὰ νυμφευθεῖ τὴν ἐκλεκτὴν Giovanna, τὴν Ἰωάννα, φιλόλογο ἐπίσης καὶ βιβλιοθηκάριο, καὶ θὰ σχηματίσει οἰκογένεια, ἢ via Aventina 24 ἀποβαίνει ἐστία θερμῶν ὑποδοχῶν. Ἡ Ρώμη, ἢ Ἰταλία, χάθη στους Rossi, δὲν εἶναι μία ἄλλη χώρα, μία ἄλλη ξένη.

Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλλάς δὲν εἶναι μία ἄλλη χώρα, μία ξένη, γιὰ τοὺς Rossi. Ἀπὸ τὸ 1957 ἢ Ἑλλάς, χωρὶς νὰ εἶναι μόνον τόπος διακοπῶν, εἶναι τόπος φιλικός, τόπος ἀναψυχῆς. Ὁ Rossi διατρέχει τὴν χώρα μας, ἐπισκέπτεται τὰ μουσεῖα καὶ τοὺς χώρους, συζητεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, ἀπολαμβάνει τὴν φύση. Ἡ Ἀθήνα βεβαίως, ἀλλὰ καὶ ἡ Πάτμος, ἡ Ἰθάκη, ἡ Μακεδονία, οἱ Δελφοί, ἡ Γορτυνία, ἡ Ὀλυμπία διηγοῦνται τὴν παρουσία τοῦ Rossi. Καὶ μᾶς ἐκπλήττει πάντοτε, διότι πάντοτε ἀνακαλύπτει νέα πράγματα στὴν χώρα μας, στους ἀνθρώπους μας, στὴ ζωὴ μας, πού ἐνίοτε τὰ ἀγνωστοῦμε ἡμεῖς οἱ αὐτόχθονες.

Ὅπως μᾶς ἐκπλήττει μὲ τὸ πάθος του γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα, τὰ ἀρχαῖα κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὰ μεταγενέστερα. Τόσο, πού αἰσθανόμεθα ἄσχημα, ἡμεῖς οἱ ἀπόγονοι, νὰ μὴν ἔχομε τὸ ἴδιο πάθος τοῦ κληρονόμου, ὅπως ὁ Rossi, πού νοιῶθει κληρονόμος τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, ἀπὸ τὰ πρώτα κώλας χρόνια τῶν σπουδῶν του. Γέννημα καὶ θρέμμα τῆς Ρώμης, γεννήθηκε τὸ ἔτος 1933. Μετὰ τὶς ἐγκύκλιες σπουδές, φοίτησε στὴν Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ μόνου τότε Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης, στὸ ὁποῖο καὶ σταδιοδρόμησε ἀκολούθως ὡς βοηθός, ἐντεταλμένος καθηγητὴς καὶ ἐν συνεχείᾳ τακτικὸς καθηγητὴς, ὅπως εἶναι καὶ τώρα, τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας. Ὑπῆρξε μαθητὴς τῶν καθηγητῶν Gennaro Perrotta, Carlo Galavotti, Scevola Mariotti καὶ ἰδιαίτερος τοῦ Bruno Gentili. Ἀπὸ τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1960-1961 μετεκπαιδεύθηκε καὶ δίδαξε στὰ Πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας (Göttingen, Hamburg, Freiburg καὶ ἄλλα), τῆς Ἀγγλίας (Ὁξφόρδης, Λονδίνου, Καϊμπριτζ καὶ ἄλλα), τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς

* Παρουσίαση τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Luigi Enrico Rossi, κατὰ τὴν ἀναγόρευσίν του σὲ Ἐπίτιμο Μέλος τοῦ Συλλόγου, στὴν αἴθουσα Κ. Παλαμᾶ, τὴν 19.2.2002.

Ἀμερικῆς (Columbia University, Νέας Ὑόρκης καὶ ἄλλα), προσφάτως δὲ δίδαξε στὴν Ἰσπανία (Πανεπιστήμιο τῆς Σαλαμάνκας καὶ ἄλλου) καὶ στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Καΐρου καὶ στοῦ περι-φρημο El-Azhar.

Εἶναι ἀντεπιστέλλον μέλος τῆς Ἀκαδημίας Arcadia καὶ ἐπίτιμο μέλος τῆς Society for the Promotion of Hellenic Studies.

Τὸ ἔτος 1998 ἴδρυσε καὶ διευθύνει μὲ τοὺς συναδέλφους του Maria Grazia Bonanno καὶ Roberto Pretagostini τὸ περιοδικὸ *Seminari Romani di Cultura Greca*, ἐπίσημο ὄργανο τοῦ Φροντιστηρίου του. Τὸ Φροντιστήριό τοῦ Rossi λειτουργεῖ πάνω ἀπὸ τριάντα ἔτη καὶ σ' αὐτὸ ἔχουν διαμορφωθῆ οἱ καλύτεροὶ τοῦ μαθητῆς, πολλοὶ τῶν ὁποίων κατέχουν πανεπιστημιακὲς ἔδρες. Διάσημοι ἐρευνητῆς, Ἴταλοὶ καὶ ξένοι, ἔχουν ἐπίσης φιλοξενηθεῖ στὸ Φροντιστήριό.

Τὰ ἰδιαίτερα ἐπιστημονικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς εἰδικεύσεις τοῦ καθηγητοῦ Rossi ἀναφέρονται στὸν Ὅμηρο, στοὺς ἀρχαίους λυρικούς, στὸ ἀττικὸ Θέατρο, στὴν Ἑλληνιστικὴ ποίηση, στὴν Μετρικὴ.

Στὸν Ὅμηρο καὶ γενικώτερα στὸ Ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ ἔπος ἀφιέρωσε πολλὲς ἐργασίες του, ὅπως τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσεΐας κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους καὶ ὁ ζῆλος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου, Οὐσία καὶ γένεση τῆς Ὀμηρικῆς τεχντροπίας, τὸ Ἑλληνικὸ ἔπος μεταξὺ προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ λόγου, καὶ ἄλλες. Ὁ Rossi σημειώνει ὅτι μαρτυρίες ἐξ αὐτοῦ τοῦ κειμένου τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ἀποδεικνύουν τὴν ἀρχικὴ προφορικὴ παράδοση τῶν ἐπῶν. Ὁ Ὅμηρος, διακηρύττει, εἶναι μία σταθερὴ (costante) παρουσία στὴν Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία.

Οἱ μελέτες τοῦ Rossi γιὰ τὸ ἀττικὸ θέατρο ἐστιάζονται τόσο στὴν παράδοση καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν κειμένων τῶν ἀρχαίων τραγωδιῶν, ὅσο καὶ στὴν σκηνικὴ παράστασή των. Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ ἀναφέρω τὴν ἐξαντλητικὴ μελέτη του γιὰ τὸ σατυρικὸ δρᾶμα, μορφὴ, τύχη καὶ λειτουργία ἐνὸς ἀρχαίου φιλολογικοῦ εἶδους. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι τὸ σατυρικὸ δρᾶμα δὲν εἶχε τύχη ἐπιβίωσης. Μόνο ἓνα σατυρικὸ δρᾶμα μᾶς σώζεται ὁλόκληρο, ὁ *Κύκλωψ* τοῦ Εὐριπίδου. Τὸ σατυρικὸ δρᾶμα, ποῦ ἐρχεται νὰ συμπληρώσῃ τὴν τραγικὴ τριλογία ὡς τέταρτο μέρος τῆς δραματικῆς τετραλογίας, ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ψυχαγωγικὴ κατακλιεῖδα τῆς τετραλογίας, ὕστερα ἀπὸ ἓνα συνεχῆ κατακλυσμὸ τραγικῶν ἐπεισοδίων. Ἀλλὰ τὸ σατυρικὸ δρᾶμα εἶναι ψυχαγωγικὸ μέρος, ποῦ παριστάνει ἀρχαῖες μυθικὲς εἰκόνες μὲ παρουσία σατύρων. Στηρίζεται δηλαδὴ στὶς ἴδιες ἀρχές, στὶς ὁποῖες στηρίζεται καὶ ἡ τραγικὴ τριλογία. Ὅμως αὐτὸ τὸ ψυχαγωγικὸ μέρος, μὲ ἀναφορὲς στοὺς παραδοσιακοὺς μύθους, δὲν ικανοποιεῖ πλέον καὶ ἦδη ἀπὸ τὸ 438, ὅταν ὁ Εὐριπίδης τοποθετεῖ τὴν Ἀλκίπτιν στὴν θέσιν τοῦ τετάρτου ἔργου τῆς τετραλογίας, δηλαδὴ στὴ θέσιν τοῦ σατυρικοῦ δράματος, τὸ τελευταῖο ἐκλείπει γιὰ νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν του στὴν κωμωδία, μὲ περιεχόμενο πλέον σύγχρονα γεγονότα καὶ πρόσωπα. Ἐτοὶ ἐξηγεῖται γιὰτὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἀναφέρει τὸ σατυρικὸ δρᾶμα. Διότι στὴν ἐποχὴ του εἶχε ἐκλείψει, ἀκριβῶς διότι εἶχε ἀπολέσει τὴν λειτουργικότητά του. Καὶ ὁ Rossi προχωρεῖ στὴ διδασκαλία, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφράζει τὴν ἐποχὴ του, τὸν δ' αἰ. π.Χ. καὶ ὄχι τὸν ε' αἰ., ὅπου ἀκμάζει τὸ σατυρικὸ δρᾶμα. Τὴν διδασκαλία του αὐτὴν ὁ Rossi τὴν στηρίζει καὶ στὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπαινεῖ τὸν *Οἰδίποδα Τύραννον*, ὅπως τὸν θαυμάζομε καὶ ἐμεῖς, ἐνῶ εἶναι γεγονός ὅτι κατὰ τὴν παράσταση τοῦ ἔργου ὁ Σοφοκλῆς κατέλαβε τὴν δευτέρην θέσιν καὶ ἐνίκηθῃ ἀπὸ κάποιον Φιλοκλῆ. Οἱ αἰσθητικὲς ἀντιλήψεις καὶ ἐπομένως τὸ κριτικὸ πνεῦμα ἀλλάζει μὲ τὶς ἱστορικὲς συνθήκες. Εἶναι μία σημαντικὴ καὶ ὀρθὴ θέσιν τοῦ Rossi νὰ ἐρμηνεύει τὰ κείμενα καὶ τὶς καταστάσεις ποῦ τὰ δημιουργοῦν σὲ σχέση μὲ τὸ κοινωνικὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῶν.

Ὁ ἴδιος σημειώνει ὅτι ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὴν μετρικὴ ὀφείλεται στὸ πάθος του γιὰ τὴν κλασικὴ μουσικὴ. Ἀκριβῶς, διότι ἤθελε νὰ μελετήσῃ τὶς ἀρχές μὲ βάση τὶς ὁποῖες οἱ ἀρχαῖοι σχηματίζαν τοὺς στίχους των. Ἐτοὶ ὀδηγήθηκε στὴν ἐπισημασμένη ἔρευνα γιὰ τὸν τρόπο τῆς πα-

ρουσιάσεως, τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασικῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Προβάλλει τὴ σημασία πού ἔχουν περισσότερο ἀπὸ τὶς τρεῖς τομῆς τοῦ ὁμηρικοῦ στίχου, τὰ διαμορφούμενα τέσσαρα μέρη καὶ τὰ δίχρονα φωνήεντα. Ἡ μετρικὴ δὲν βοηθεῖ μόνον στὴν κατανόηση τῶν κειμένων, ἀλλὰ καὶ στὴν προσφορὰ καὶ κατ' ἀκολουθίαν στὴν παρουσίαση.

Αὐτὸ τὸ θέμα τῆς παρουσιάσεως τῶν κειμένων τῆς ἀρχαιότητος, δηλαδή τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ κειμένου μὲ τὸν ἄνθρωπο, τὸν ἄνθρωπο τὸν τότε, ἀλλὰ καὶ τὸν σημερινό, ἀπασχολεῖ τὸν Rossi. Μὲ αὐτὸ τὸ πρῶτο συντάσσει, τὸ 1995, μὲ τὴν συνεργασία καὶ ἐκλεκτῶν μαθητῶν του, τὴν ἐντυπωσιακὴ Letteratura Greca, ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας.

Ὁ Rossi, ἀκάματος, συνεχίζει τὶς ἐρευνητικὰς ἐργασίαις του, οἱ ὁποῖαι τώρα ἐντοπίζονται στὸν Ἡσίοδο καὶ στὴν Ἑλληνικὴ Λυρικὴ Μετρικὴ, καὶ εἶναι βέβαιο ὅτι θὰ προσφέρουν νέα ἐπιτεύγματα, τὰ ὁποῖα ἀναμένομε μὲ ἐνδιαφέρον.

Δὲν θὰ ἤθελα νὰ ὑποκύψω στὸν πειρασμό νὰ χαρακτηρίσω τὸ ἔργο τοῦ τιμωμένου ἀπόψε καθηγητοῦ καὶ ἐρευνητοῦ. Ὅμως δὲν μπορῶ νὰ τὸν ἀποφύγω αὐτὸν τὸν πειρασμό. Διότι ἔχομε ἐνώπιόν μας ἕνα σημαντικό κλασικὸ φιλόλογο τῆς σύγχρονης ἐποχῆς. Τὸ χαρακτηριστικὸ του εἶναι ὅτι παιδεύει τὰ κείμενα. Τὸ γλωσσικὸ μέρος τὸ ἐξονυχίζει. Ἀλλὰ συνδυάζει τὶς μαρτυρίες πού εὐρίσκονται ἀλλοῦ, γιὰ νὰ κατορθώσει νὰ ἐμβαθύνει στὴν ἀποψη τοῦ συγγραφέως. Ὅμως τὸ κείμενο, τὸ ἔργο τοῦ συγγραφέως, δὲν εἶναι ἕνα ξηρὸ ἀπομεινάρι τοῦ παρελθόντος. Ἄνταναν κλᾶ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς, ἔχει ἱστορικότητα. Τὸ κείμενο ἔχει συνταχθεῖ γιὰ νὰ ἐμφανισθεῖ, γιὰ νὰ διαβασθεῖ, γιὰ νὰ παρουσιασθεῖ. Ἔτσι μόνον θὰ ἐπιτύχωμε μίαν πραγματικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέως, τοῦ συγγραφέως τοῦ ἰδίου, τοῦ ἱστορικοῦ καὶ κοινωνικοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου κινεῖται τὸ ἔργο. Ὁ Rossi εἶναι κυρίως ἐρμηνευτής. Μὲ συνέπεια νὰ ἐμπλουτίζει τὸν σύγχρονο κόσμο μὲ τὴν οὐσιαστικὴ συμβολὴ τοῦ παρελθόντος, κυρίως τοῦ Ἑλληνικοῦ παρελθόντος.

Ὁ Rossi δημιούργησε καὶ δημιουργεῖ σχολὴ μελέτης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας στὴν Ἰταλία καὶ ὄχι μόνον. Ἔτσι ἡ Ἰταλία προβάλλει καὶ πάλιν τὸν κοινὸ πολιτισμὸ μας, τὸν Ἑλληνικὸ καὶ τὸν Ρωμαϊκὸ. Μὲ τὸν Rossi ἡ Ἰταλία γίνεται καὶ πάλι οἰκία σὲ μᾶς. Ἀκριβῶς ὅπως τὴν εἶχε ψάλλει ὁ δικὸς μας Κωστῆς Παλαμᾶς:

*Ὅμορφη, δὲ χορταίνεσαι, πολυπιθυμημένη
κι ἀπ' ὄσους σὲ ξανοίξανε κι ἀπ' ὄσους σὲ χαρῆκαν
κι ἀπ' ὄσους, ἄφταστη χαρά, γιὰ σὲ μακριάθε ἀκοῦνε
Μάννα, πὸν τὸν τραγουδιστὴ γεννᾶς καὶ τὸν τεχνίτη,
Πῶς εἶσαι
σὰν τῶν Ἐτρούσκων τὴ θεά, τῆς Ρώμης τὴ Μινέρβα,
λατῖνα εἰκόνα ἀντίφκιαστη τῆς Ἀθηνᾶς Ἐργάνης,
π' ὄλα τὰ σκόρπαι τὰ καλὰ τῆς προκοπῆς καὶ σ' ὄλους.*

Καλῶς μᾶς ἦλθες, φίλε Rossi, στὸν «Παρνασσό», καλῶς μᾶς ἦλθες στὴν Ἑλλάδα.